

Munkapiaci válságok, változások, válaszok

Hárs Ágnes

A kétezres évek elhúzódó válságos időszakának magyar munkapiaci változásait vizsgálja az alábbi tanulmány, és azt, hogy a változásokra milyen új válaszokat adtak a munkapiac szereplői. Vizsgáljuk a foglalkoztatás, a munkanélküliség és a gazdasági aktivitás alakulását és annak okait. A folyamatokban tartós gazdasági és munkapiaci krízisjelenségek játszottak szerepet, amit a 2010 óta regnáló kormány radikálisan új irányba terelt. Az alábbiakban a 2000-es évek elejére visszanyúló általános keretben vizsgáljuk a közelmúlt munkapiacának fejleményeit. A tanulmány első része a gazdasági és munkapiaci trendeket tekinti át, majd a magyarországi változásokat nemzetközi összehasonlításban elemzi. A folyamatok legfontosabb okait és a legfontosabb szakpolitikai, kormányzati válaszokat vizsgáljuk, különös hangsúllyal a minimálbér alakításának fontos következményekkel járó befolyásolására és a kitüntetett szerepet kapott közmunkára. A tanulmány végül két fontos következményt vizsgál, a fiatalok növekvő munkanélküliségét és a külföldi munkavállalás tért hódító lehetőségét.

1. A gazdasági és munkapiaci trendek a kétezres években

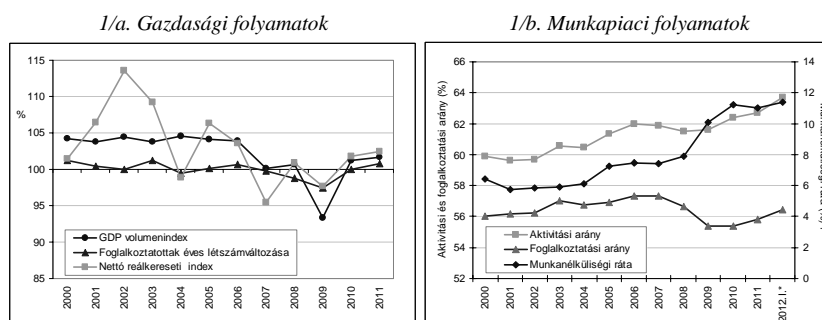
A magyar gazdaság elmúlt évtizedét lassú, bizonytalan növekedés mellett 2007-ig stagnálás, kiválás jellemezte. Az elhúzódó és megoldatlan szerkezeti problémák, a fiskális egyensúlytalanság és a jóléti rendszerek elmaradt reformja, az ismétlődő béркиáramlások hatására érezhető reálkereset növekedés és életszínvonal emelkedés, a nemzetközi pénzügyi válságot megelőző gazdasági pangás időszaka, a kétezres éveknek máig ható kedvezőtlen folyamatok határozták meg a trendeket.¹ A lassú növekedés a munkahelyek bővülése nélküli ('jobbless growth') folyamat volt. A halmozódó kedvezőtlen jelek

¹ Ezek összegzéséről ld. Fazekas–Scharle (2012: 1. fejezet).

2007-re explicit módon mutatják a gazdasági növekedés megtorpanását, a GDP, a reálkeresetek és a foglalkoztatottak számának a csökkenését. Mindehhez adódtak a pénzügyi válság drámai hatásai.

Az 1/a. ábra összefoglalóan mutatja a gazdasági növekedés, a reálbér alakulással mérhető életszínvonal és a foglalkoztatottak számának a változását. 2007-ig folyamatos volt a növekedés, de a foglalkoztatottak száma lényegében változatlan maradt. A reálkereseteket a több hullámban végbement bérémelés és megtorpanás alakította ebben az időszakban. A folyamatok már 2007-ben minden mutató szerint folyamatosan romlottak, ez a folyamat a válság hatására felgyorsult majd további stagnálásba fordult. A magyar gazdaság a régió belüli korábbi kedvező élvonalbeli helyéről fokozatosan csúszott a sereghajtó pozíció irányába.

1. ábra. Főbb gazdasági és munkapiaci változások Magyarországon, 2000–2011

Forrás: KSH Stadat nemzeti számlák, reálkereset és a KSH Munkaerő-felmérés adatai.
<http://www.ksh.hu/stadat>

Az 1/b. ábrán a munkapiaci következményeket látjuk ebben az időszokban.² A korábban is alacsony szinten stagnáló foglalkoztatási ráta 2007 után gyorsan csökkent, az árnyalatnyi emelkedés ellenére 2011-ben is messze elmaradt a válságot megelőző szinttől. A viszonylag alacsony munkanélküliségen belül magas és növekvő a tartós munkanélküliek aránya. A nemzetközi összehasonlításban alacsony munkanélküliségi ráta az évtized közepétől fokozatosan emelkedett. 2005-ben 7% fölé ugrott majd megállt, amit a fiskális problémák javítását célzó lépések hatására az aktív korú inaktív munkapiacra visszaterelését célzó intézkedések, valamint a költségvetésben végbe-

² Bár csak óvatosan hasonlíthatóak össze az adatok, az idősor végén az 1/b. ábrában a 2012. 1. félévi mutatókat is feltüntettük.

ment megszorítások és ezzel összefüggésben a költségvetésben foglalkoztattak elbocsájtásai magyaráznak. A válság időszakában gyorsan 10% fölé ugrott a munkanélküliségi ráta majd lassan tovább kúszott és 11% fölé stagnált. A magyar munkapiac tartósan alacsony aktivitási rátája a kétezres évek közepétől emelkedett, az arány a válság elején kicsit visszaesett, majd 2007 után újabb határozott emelkedésnek indult. Az alacsony aktivitási szint növekedését önmagában kedvező jelenségként is értékelhetnénk, ha ennek forrása részben nem a válság időszakában elbocsájtottak és munkanélkülivé váltak növekvő aránya lett volna, akik munkanélküliként benntaradtak a munkapiacon, és nem kerestek az inaktivitás felé vezető utat; másrészt pedig nem azok lettek volna, akik az inaktivitásból a munkapiac irányába, főleg a munkanélküliségbe léptek be. Az utóbbi összefügg a közmunkaprogramok növekvő térnyerésével.³ Az 1/b. ábrán feltüntettük a legutóbbi, 2012. I. félévi arányokat is, első látásra úgy tűnik, a tartósan kedvezőtlen folyamatok az időszak végén új fordulatot vesznek, nő a munkapiacon jelen lévő aktív népesség aránya, és a foglalkoztatási arány is hosszú idő után lassan emelkedni kezd, míg a munkanélküliségi arány növekedése megtorpanni látszik. A javulónak tűnő változások mögötti magyarázatok azonban látszólagos eredményekre utalnak, és nem jeleznek tényleges javulást, élénkülést a munkapiacon. Látni fogjuk majd a továbbiakban, hogy az időszak végén tapasztalt szerény foglalkoztatás-javulás magyarázata is a közmunkaprogramok térnyerésével függ össze.⁴

2. A munkapiac mutatói nemzetközi összevetésben

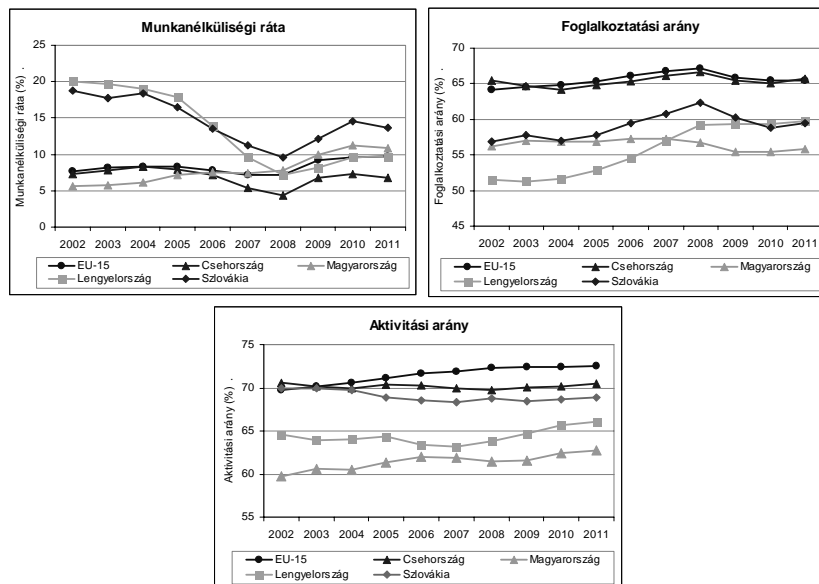
A nemzetközi összehasonlítások a magyar munkapiac, korábban egyes mutatók alapján kedvezőnek tűnő, teljesítményének a folyamatos leszakadását jelzik, és az időszak végén mutatkozó árnyalatnyi javulás sikerességét nem igazolják vissza. Növekvő a lemaradás az Európai Unió átlagától és a régió országaitól (a három Visegrádi országhoz viszonyítva). A kedvezőtlen munkapiaci összképet különösen aggasztóvá teszi, hogy az EU-15 átlagától messze elmaradva, a régió országai között is alacsony aktivitási ráta mellett a magyar munkapiacon kevesen vannak jelen, és az inaktivitás magas arányában kevés változás történt. A munkanélküliség korábban alacsony – a magas

³ Scharle *et al.* (2011) felhívja a figyelmet arra, hogy a 2007 végén indított nagyszabású „Út a munkába” közmunkaprogramra jogosultak ekkor regisztráltatták magukat, és így emelkedett az inaktivitásból munkanélküliségbe lépők száma.

⁴ Erre részletesebben a 3.4. alfejezetben még visszatérünk.

inaktivitással összefüggő – aránya 2005 után folyamatosan emelkedik, meghaladva az EU-15 átlagát, és ennek következtében 2008 után már a régió magas munkanélküliségi rátájú országai között találjuk Magyarországot. Az EU-15-ök foglalkoztatási szintjét csak Csehország éri el a visegrádi országok közül, de a hazai foglalkoztatási ráta stagnálása, majd csökkenése a régióban is a legalacsonyabb foglalkoztatási arányhoz vezetett már a válságot megelőzően, és ebben nem is történt változás (lásd 2. ábra).

2. ábra. A munkanélküli ráta, a foglalkoztatási és az aktivitási arány Magyarországon, a visegrádi országokban és az EU-15 országokban a 15–64 évesek körében, 2002–2011

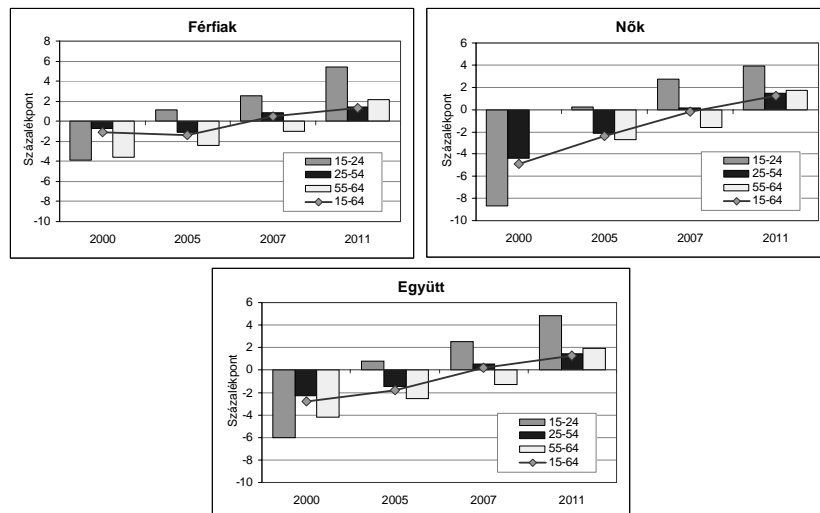
Forrás: Eurostat online adatbázis, EU-LFS adatok.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database

A kedvezőtlen folyamatok nem egységesen érintik a munkaképes korú népesség egyes csoportjait. Az elmaradást nemzetközi összehasonlításban (kicsit leegyszerűsítve), az EU-27-ek átlagától való elmaradás változásával vizsgáljuk. Köllő–Hámori–Bajnai (2008) részletesen vizsgálta a foglalkoztatást és a munkanélküliséget nemzetközi összevetésben a válság előtti időszakra, és azonosították a legfontosabb eltéréseket, elmaradásokat. A válságot követő évekre a helyzet tovább romlott. Az EU-27-országok átlagához

képest a munkanélküliségi és a foglalkozási ráta eltérését 2000-ben, 2005-ben, 2007-ben és 2011-ben vizsgáljuk, ezek az évek a változások kritikus időpontjait jelzik.

A kétezres évek elején még a fiatalok munkanélkülisége maradt el a leginkább az Európai Unió átlagától, később ez fokozatosan emelkedett, és 2011-re már jelentősen meghaladta az EU átlagát, ami a fiatalok romló és aggasztó munkapiaci helyzetére utal. A többi korcsoportban a korábbi alacsony általános munkanélküliségi rátából adódó előny lecsökkent, s a munkanélküliség kicsit haladja csak meg az uniós átlagot. A nők esetében a kétezres évek elején még minden korcsoportban, különösen a fiatalok között az EU-átlagnál lényegesen alacsonyabb volt a magyar munkanélküli arány, az időszak végére azonban minden korcsoportban, de különösen a fiatalok között meghaladta azt. A férfiak esetében a kétezres évek elején a fiatalok és az idősebbek munkanélkülisége még elmaradt az Európai Unió átlagától, 2011-re azonban már meghaladta azt, különösen a fiatalok körében, és az időszak végére a nőknél kicsit magasabbra szökött a fiatalok munkanélkülisége (3. ábra).

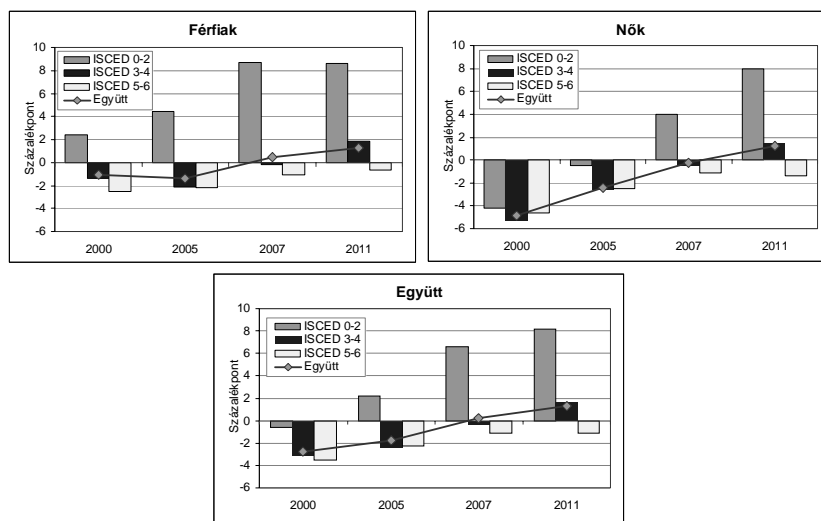
3. ábra. A magyar munkanélküliségi ráta eltérése az EU 27 országának átlagától korcsoportonként és nemeként, százalékpont

Forrás: Eurostat online adatbázis, EU-LFS adatok.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_lfs/data/database

Iskolai végzettségek szerint még markánsabbak az EU-27 átlagától mért eltérések. Az alacsony iskolai végzettségű, legfeljebb 8 osztályt végzettek munkanélkülisége már akkor is alig maradt el az EU-27 átlagától, amikor a 2000-es évek elején egyébként a magyar munkanélküliségi ráta alacsony volt. A munkanélküliség emelkedésének fő forrása az alacsony iskolai végzettségűek munkanélküliségének az emelkedése volt. Míg a közép- és a felsőfokú végzettségűek rátája rendre alacsonyabb az EU-27 átlagnál (a középfokú végzettségűeké az időszak végére kicsit meghaladja azt), az alacsony iskolai végzettségűek munkanélkülisége drámaian és növekvő mértékben emelkedik az Unió átlag fölé. A férfiak között az alacsonyan képzett munkanélküliek aránya lényegesen és növekvő mértékben meghaladta az EU-tagországok átlagát, a magasabb iskolai végzettségűek esetében ez nem tapasztalható. A nőknél a hasonlóan kedvezőtlen kép a kétezres évek második felére alakul ki, az alacsony iskolai végzettségűek munkanélküliségének az elmaradása az Unió átlagától megközelíti a férfiakét (4. ábra).

4. ábra. A magyar munkanélküliségi ráta eltérése az EU-27 országok átlagától iskolai végzettség és nemek szerint (százalékpont)

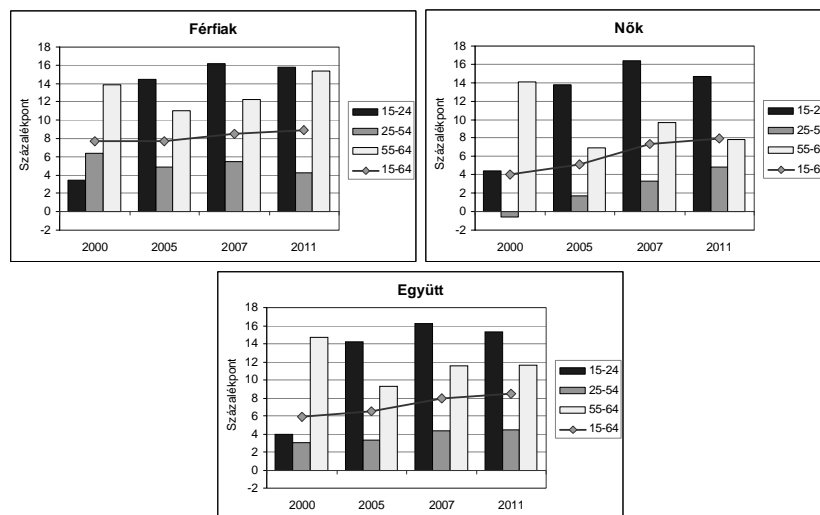

Forrás: Eurostat online adatbázis, EU-LFS adatok. Lásd 2. ábra.

A munkanélküli ráta érzékeny a munkapiacra jelenlévő össznépeség arányára és változására, és a munkanélküli szabályozás sajátosságaira is,

fontos, de a munkapiac leírásához nem elegendő mutató, különös tekintettel arra, hogy a magyarországi foglalkoztatottság nemzetközi összehasonlításban rendkívül alacsony. A foglalkoztatottak aránya mindkét nem esetében növekvő elmaradást mutat az Európai Unió átlagától. A lemaradás a fiatalok és az idősek foglalkoztatásában jelentős, a legjobb munkavállalói korban lévő 25–54 évesek foglalkoztatottsága (különösen a nőké) azonban kevésbé marad el az EU-átlagtól. A fiatalok (15–24 évesek) és az idősebb (55–64 éves) férfiak helyzete azonban lényegesen kedvezőtlenebb az EU-átlagnál. (5. ábra)

5. ábra. A magyar foglalkoztatási ráta elmaradása az EU-27 országok átlagától korcsoportonként és nemenként, százalékpont

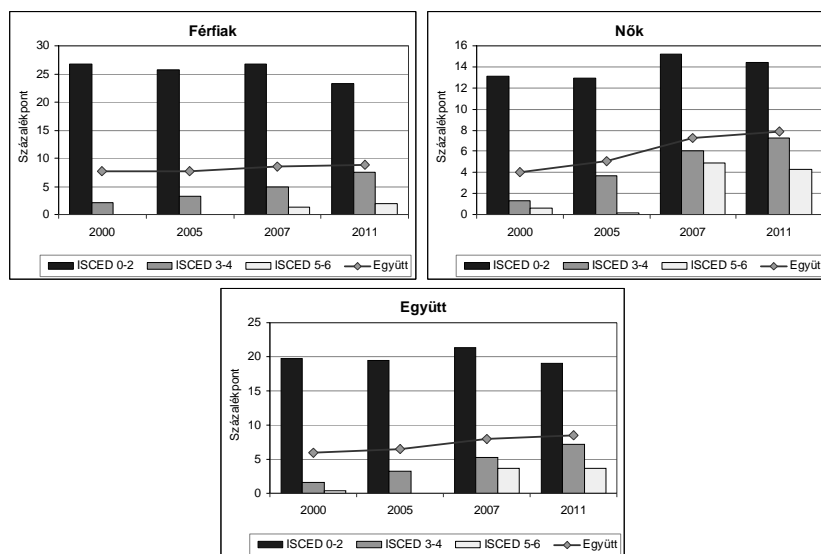

Forrás: Eurostat online adatbázis, EU-LFS adatok. Lásd. 2. ábra.

A munkanélküliséghez hasonlóan a foglalkoztatottság is rendkívül kedvezőtlen iskolai végzettségek szerint. A foglalkoztatási arány elmaradása a képzetlenek körében aggasztó, míg a képzett, jó munkavállalási korú népesség körében nemzetközi összehasonlításban – különösen a kétezres évek közepéig – nincs számottevő eltérés. Az időszak végére azonban a középfokú végzettségűek és a felsőfokú végzettségű nők között is növekvő az Európai Unió foglalkoztatási szintjétől való lemaradás. Az alacsony, legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkező férfiak foglalkoztatása kiugróan, stabilan 25% körüli mértékben marad el az uniós átlagtól. Különösen aggasztó ez

a férfiaknál, de az alacsony iskolázottságú nők foglalkoztatási aránya is egyre kedvezőtlenebbül alakul, 15% körüli mértékű elmaradást mutat. Ezt a tendenciát a 6. ábra mutatja be.

6. ábra. A magyar foglalkoztatási ráta elmaradása az EU-27 országok átlagától iskolai végzettség és nemek szerint (százalékpont)

Forrás: Eurostat online adatbázis, EU-LFS adatok. Lásd 2. ábra.

A fiatalok, az idősebbek és különösen a képzetlenek alacsony foglalkoztatása stabil és tartós, a fiataloknál mindkét nem esetében, az utóbbiaknál különösen a férfiak között. A korcsoportok szerinti különbségek iskolai végzettségként jelentős eltéréseket mutatnak. A képzetlenek (legfeljebb 8 osztályt végzettek) alacsony foglalkoztatási rátája és a szakképzettek csökkenő foglalkoztatási rátája egyértelmű leszakadást jelez, ezt a felsőfokú végzettségűek esetében nem (vagy alig) tapasztalható.

A visegrádi országok összességére jellemző az alacsony foglalkoztatás a fiatal, az idősebb korcsoportokban és az alacsony iskolai végzettségűek között, de a trendekben jól azonosíthatóak a visegrádi országokhoz képest is aggasztó leszakadást jelző magyar adatok egyes szegmensekben: az alacsony iskolai végzettségűek között minden korcsoportban, de a leszakadás különösen a jó munkavállalási korú 25–54 évesek között jelentős, és pedig a férfiak

esetében. (Ettől a visegrádi országok közül egyedül Szlovákia marad el a szakképzetlen foglalkoztatás arányában.) A középfokú végzettségűek foglalkoztatottságának a leszakadását mindenekelőtt a fiatal, 15–24 éves korcsoportban láthatjuk, mindkét nem esetében, folyamatosan elmarad a hazai foglalkoztatás a visegrádi országokétól. A középfokú végzettségű, 55–64 év közötti férfiaknál is ehhez hasonló képet látunk. Végezetül pedig a felsőfokú végzettségűek esetében is tapasztalható lemaradás a visegrádi országoktól, és pedig az idősebb, 55–64 éves korcsoportban.

3. Okok, magyarázatok, kiutak

Mi okozza az előzőekben vázolt kedvezőtlen folyamatot, miért maradt el kártartóan a foglalkoztatás növekedése, és mindez hogyan változhat? A makrogazdasági környezet, a konjunkturális és versenyképességi szempontok nyilvánvalóan behatárolják a munkaerő iránti kereslet, így a foglalkoztatottság és a munkanélküliség alakulását. A magyar foglalkoztatottsági szint azonban a versenyképességi és a konjunkturális hatásoktól függetlenül tartósan alacsony maradt, és sokáig alacsony aktivitási arány mellett mérsékelt maradt a munkanélküliség is.

3.1. Alacsony képzettségűek foglalkoztatása és foglalkoztathatósága

A képzetlen népesség nemzetközi összehasonlításban is szembeszökő, rendkívül alacsony foglalkoztatási aránya a foglalkoztatási rátában mutatkozó elmaradás több mint felét magyarázza (Fazekas–Scharle 2012: 6). A képzetlen, alacsony iskolai végzettségűek aggasztó helyzetét különösen baljósá teszi, hogy a hazai munkakínálat előrejelzésének eredményei alapján (Hermann–Varga 2012) azt várhatjuk, hogy ha semmilyen lényeges változás és beavatkozás nem történik, akkor a kínálat oldalán jelentősen növekedhet a képzetlen munkaerő aránya.

Az alacsony képzettségűek alacsony foglalkoztatottságának az okai több tényező együttes eredményeképpen alakulnak ilyen baljós módon. Az oktatási rendszerhez – közoktatás, szakoktatás – és később a felnőttképzéshez kapcsolódik a problémák egy része: a legfontosabb a foglalkoztathatósághoz szükséges kompetenciák hiánya (Köllő 2009; Fazekas 2009), valamint a nem megfelelő szakoktatási szervezet és oktatás következtében gyengén képzett szakmunkások foglalkoztathatósága (Kézdi–Köllő–Varga 2008; Köllő 2009). A versenyképes szakmunkás kínálatot szolgáló szakképzés, a kompetencia-

hiányok romlását csökkentő, felzárkóztatást célzó oktatáspolitikai koncepció fontosságát, korábbi eredményeit és anomáliáit itt terjedelmi okokból nem tárgyaljuk. (Lásd erről részletesen az előbb említettek mellett pl. Fazekas–Köllő–Varga (2008) írását).

Számolni kell azonban azzal a – ma még nehezen mérhető – hatással is, amit az oktatási rendszer legutóbbi átalakítása alapján várhatunk, és féltünk, hogy nem tévedünk, ha ennek alapján addicionális romlást prognosztizálhatunk a képzetlenek foglalkoztatási kilátásaiban. A jelenlegi kormány oktatási reformja – szakítva a kompetenciák fontosságát, korai felzárkóztatást célzó oktatáspolitikai koncepcióval – a korábbi folyamatokat radikálisan megváltoztató szakiskolai rendszert alakít ki, aminek a hatása hosszú távra garantálja az alacsony képzettségűek arányának a növekedését, és ez összességében a foglalkoztatási helyzet korábbiakban látott összképének a romlását jelzi előre. A lefelé szorított iskolázási korhatár, a korai gyakorlati elemeket hangsúlyozó statikus képzés a változó, technológiaigényes és szakma- vagy technológiaváltáshoz szükséges alkalmazkodásra, folyamatos és a megújuló tudásra, képzésre ('long life learning' – LLL) nem alkalmas munkaerőt „gyárt”, ami hosszabb időszakra érezteti a hatását a munkakínálatban és az érintett csoport foglalkoztatásában is.

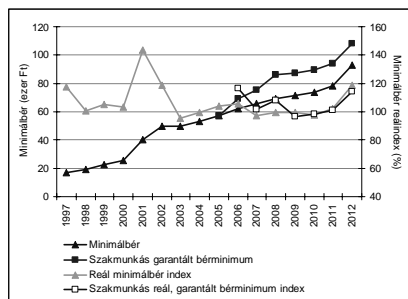
3.2. A minimálbér alakulása és szerepe az alacsony képzettségűek iránti keresletben

A képzetlen munkaerő iránti keresletet, a versenyképes foglalkoztatást a magas járulékokkal terhelt bérköltségek önmagukban korlátozták, a helyzetet drámaian rontotta a 2000 óta a minimálbérbe történt többszöri radikális beavatkozás. A több alkalommal megemelt relatíve magas minimálbér rövid távon rontja az alacsony képzettségűek iránti keresletet, és így ennek a csoportnak a foglalkoztatását (és a legális foglalkoztatást is), kiszorítva a képzetleneket a piaci munkahelyekről. Noha Magyarországon a minimálbér (vásárlóerő-paritáson) messze elmarad a fejlettebb nyugat-európai országok szintjétől, a hasonló gazdasági színvonalú új EU-tagországok között élenjáró és relatív színvonala magas. Ez a magas szint a korábbiakban több lépésben lezajlott minimálbér-emelés eredménye. A 2001. és 2002. évi gyors növekedést követően is folyamatosan emelkedett a minimálbér, megőrizve a reálértékét – és aggasztó módon 2012-ben a növekedés ismét ugrásszerű volt, és ami a minimálbér reálértékének az ismételt emelkedéséhez vezetett. A 7/a. ábra mutatja a minimálbér és a 2007 óta létező szakmunkás garantált bérminimum nagyságát (*bal tengely*) és reálértékének az alakulását (*jobb tengely*).

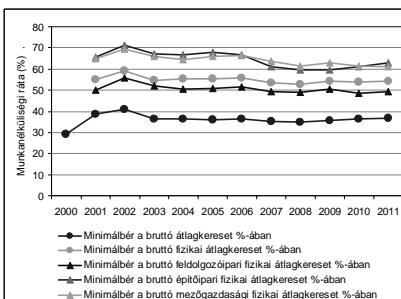
A 7/b. ábra a bérminimum relatív nagyságát mutatja a bruttó átlagbér, valamint a minimálbér által inkább érintett fizikai dolgozók bruttó átlagbére és a feldolgozóipari átlagbér és néhány további, alacsonyabb keresetű ágazat (építőipar, mezőgazdaság) bruttó fizikai átlagkeresetének az arányában. A minimálbér 2001–2002-ben magasra ugrott aránya majd inflációt követő növekedése stabilan 36% körüli szinten állandósult a bruttó átlagbérekben, és lényegesen magasabb szinten, 55% körül a bruttó fizikai átlagbérekben. A rendkívül magas arány a versenyképességre különösen érzékeny feldolgozóiparban is 50% körüli szinten mozgott, a jellemzően alacsony keresetű mezőgazdaságban és az építőiparban pedig az átlagbérek 70%-ára ugrott. A statisztikai adatokból az is kiolvasható, hogy míg az átlagbérekhez képest változatlan maradt a minimálbér aránya, a feldolgozóipari fizikai bérek aránya 1 százalékpontnyit, az építőipari vagy a mezőgazdasági bérek aránya közel 10% pontnyit csökkent néhány év alatt, ami ezekben a szegmensekben a bérek (vagy bérszerkezet) érzékenyebb kényszerű alkalmazkodásának, az átlagos bérek emelésének az eredménye. Félő, hogy a 2012-es legutolsó emelés ismét felfelé igazítja ki az arányokat, ami a bérskála további reménytelen összenyomását eredményezi.

7. ábra. Minimálbér és a szakmunkás garantált bérminimum nagysága, növekedésének reálindexe és relatív aránya Magyarországon, 1997–2012

7/a. A minimálbér és a garantált bérminimum nagysága és változása

7/b. A bérminimum relatív nagysága

Forrás: KSH adatok alapján saját számítások

A minimálbér magas szintje gátolja az alacsony bérűek foglalkoztatását, az alacsony képzettségűek foglalkoztatását szabályozó piaci bérek kialakulását. Köllő (2012) részletesen bemutatja a minimálbér emelések lépéseinek a bérrugalmasságra vonatkozó negatív hatásait. A bérekbe történő folyamatos

beavatkozás mellett hiányzik a bérmeghatározás intézményi formája – az érdekegyeztetés fórumainak a közelmúlt változásai során történt érdemi megszüntetésével. A relatíve magas minimálbér kedvezőtlen foglalkoztatási hatását ellensúlyozandó a kormány a közelmúltban a pályakezdők minimálbérének az átlagos szint alatti meghatározásával igyekezett a kedvezőtlen összehasonított bérskálát lefelé korrigálni, miközben a minimálbér szintjét tovább emelte, a minimálbér szabályozó funkcióit egyfajta tarifális bérrendszer irányába tolva. A minimálbér meghatározásának intézményi keretei híján, a munkapiaci szempontból kívánatos minimálbér szintet befolyásoló és visszafogó lépések megvalósításának féltő diszfunkciói lehetnek.

3.3. Az ellátórendszerek strukturális hibái

A változások elmaradásának a foglalkoztatáspolitikához kapcsolódó magyarázatai részben a rendszerváltást követő, hirtelen magasra emelkedő munkanélküliségre válaszul a kilencvenes évek elején bevezetett keresletcsökkentési technikáknak a gyakorlatához kapcsolódnak. Az ekkor kialakított nagyvonalú munkanélküli segélyezési, gyermekgondozási, rokkant és korengedményes nyugdíj és jóléti rendszer átmenti sikeressége (a kiszoruló foglalkoztatottak munkapiacról kiterelésének a technikai következtében alacsony aktivitás és alacsony munkanélküliségi ráta) hosszan tartó, terhes, magas államháztartási költségeket jelentő és nehezen lebontható rendszert alakított ki, viszonylag nagyvonalú munkanélküliségi, anyasági, rokkantsági ellátások formájában. Ezeket csak lassan, fokozatosan és részlegesen sikerült leépíteni az ezredforduló első évtizedében.

A nemzetközi összevetésben magas szociális támogatás arány szorosan összefügg ezzel, bár a szociális kiadások vásárlóerő paritáson összevethető színvonalra határozottan csökkenésnek indult a kétezres évek végére.⁵ Magas a GDP-ben mért arány is, ami a kétezres évek derekán emelkedik, majd megtorpan. A halmozódó gazdasági válságjelenségekre adott megszorító intézkedések következtében Magyarországon az Unió többi országának gyakorlatától eltérően alakultak a pénzügyi válság hatásainak csökkentését szolgáló válaszlépések. Míg a támogatások az EU országokban egyértelműen növekedtek a válság időszakában – mind az újonnan csatlakozott EU-10⁶, mind az

⁵ Az Eurostat adatai 2009-ig érhetőek el pillanatnyilag, így a legutóbbi változásokra csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg.

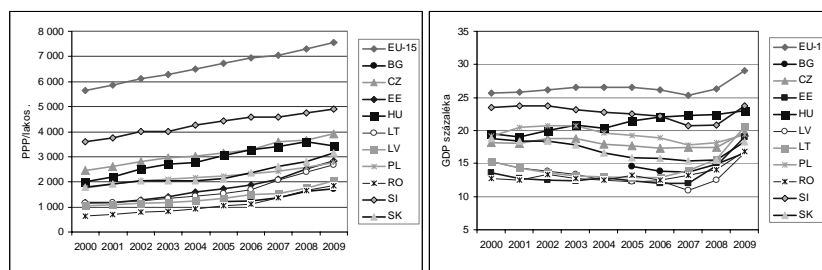
⁶ Az EU-10 országoknak a cikkben az 2004-ben csatlakozott 8 országot (Magyarországon kívül, Cseh Köztársaság, Szlovákia, Lengyelország, Szlovénia, Lettország, Litvánia, Észtország) és a 2007-ben csatlakozott Romániát és Bulgáriát tekintjük. Málta és Ciprus helyzete eltérő a többie-

Európai Unió 15 régi tagországában (EU-15) országokban, Magyarországon a válság hatására tapasztalt folyamatokkal ellentétben a támogatások aránya nem növekedett. A változatlan GDP-arányos jóléti támogatás arány nem jelenthet mást, mint a válság hatására megnövekedett kliensek mellett arányosan visszafogott vagy átcsoportosított támogatásokat. Ezt a 0. ábra két panelja mutatja.

8. ábra. Szociális támogatások nagysága vásárlóerő paritáson és a GDP százalékában az EU 15 országában átlagosan és az Európai Unió 10 új tagállamában, 2000–2009

8/a. Vásárlóerő-paritáson mérve

8/b. A GDP arányában

Forrás: Eurostat online adatbázis, szociális kiadások

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/social_protection/data/database

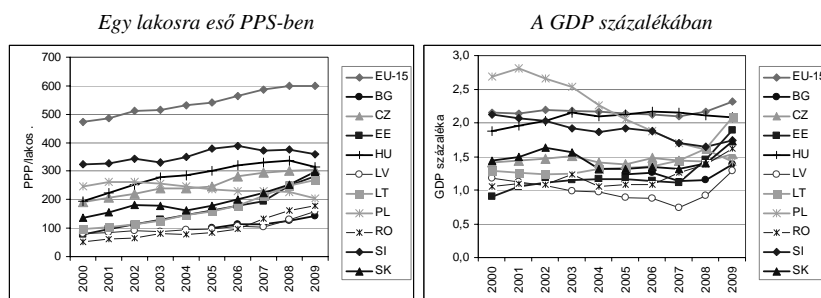
Országok neveinek rövidítése: BG – Bulgária; CZ – Csehország; EE – Észtország; HU – Magyarország; LT – Litvánia; LV – Lettország; PL – Lengyelország; RO – Románia; SI – Szlovénia; SK – Szlovákia.

A támogatások tartalmazzák a magas részarányt jelentő (részben koren-gedményes) öregségi nyugdíjak és egészségügyi táppénzkifizetések mellett, a rokkantnyugdíjra, az özvegyi nyugdíjra, a munkanélküliségre, a gyermek-gondozásra, a lakás- és a szociális támogatásra fordított kormányzati segély-vagy támogatásjellegű kifizetéseket. A munkapiaci kínálat szempontjából fontos gyermektámogatások, a korai és a rokkantnyugdíj GDP-ben mért aránya nemzetközi összevetésben változatlanul és kiugróan magas, a gyermek-gondozásra fordított összeg aránya – a kétezres évek derekán történt rövid visszafogást követően – folyamatosan növekszik. A rokkantnyugdíjak aránya is lényegében változatlan (9/a. és 9/b. ábrák jobboldali része). Nemcsak a ráfordítások aránya, hanem relatív nagysága is magas nemzetközi összeve-

kétől, ezért az elemzéskor ezektől eltekintünk. EU-8 országok a 2004-ben csatlakozottakat, az EU-2 a 2007-ben csatlakozott két országot jelöli.

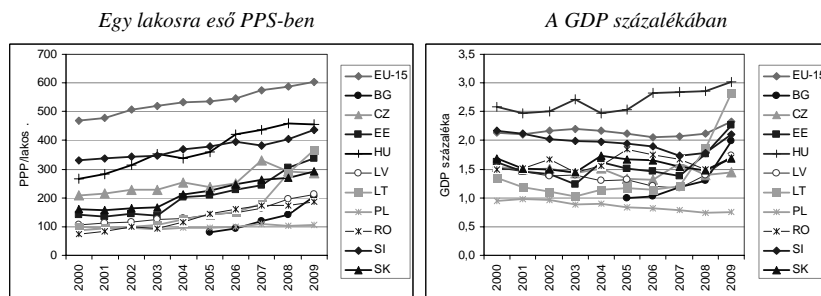
tésben az EU tíz új tagországa között. Különösen a gyermeknevelési támogatások nagysága nagyvonalú, de nemzetközi összevetésben a rokkantnyugdíjak összege is a legmagasabbak között van. (9/a. és 9/b. ábrák baloldali része).

9/a. ábra. A rokkantnyugdíj az EU 15 országában átlagosan és az Európai Unió 10 új tagállamában, 2000–2009

Forrás: Eurostat online adatbázis, szociális kiadások, lásd 8. ábra.

9/b. ábra. A gyermeknevelési támogatások az EU 15 országában átlagosan és az Európai Unió 10 új tagállamában, 2000–2009

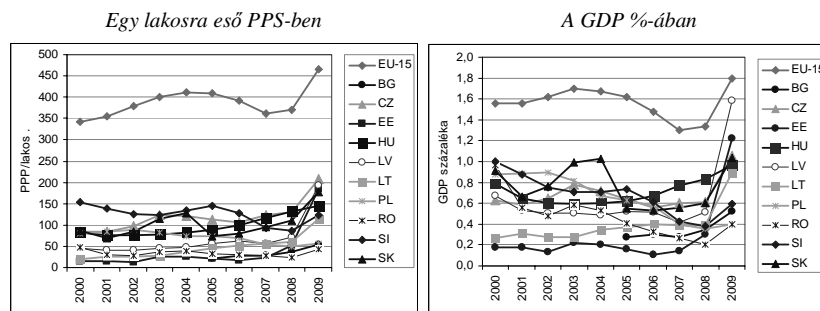

Forrás: Eurostat online adatbázis, szociális kiadások, lásd 8. ábra.

Míg a munkapiacra belépést kínálati oldalról változatlanul korlátozzák a viszonylag nagyvonalú és változatlan támogatások, a munkapiacra kikerülő munkájukat elvesztők, a munkanélküliek és a szociális segélyezették támogatása már kevésbé bizonyul nagyvonalúnak. A munkanélküli segélyrendszer a kilencvenes évek folyamán folyamatosan szigorodott, a segélyjogosultság rövidült, a támogatás összege csökkent és a hozzáférés feltételei nehezedtek

(Nagy 2001; Galasi–Nagy 2001). Az ezredfordulóra a munkanélküli segélyezés megnyirbálása mellett a segélyezés rendszere és koncepciója is átalakult, a segélyt kimerítők ellátása az önkormányzatok hatáskörébe került (Fazekas 2001). A kilencvenes évek végére folyamatosan csökkenő és szigorodó munkanélküli segélyezéssel a kezdeti nagyvonalú rendszer előnyei elvesztek, a viszonylag alacsony munkanélküliség mellett a GDP-arányos ráfordítások is csökkentek. A segélyezés összes ráfordításai a kétezres évek elejétől lényegében a belepő új munkanélküliek létszámának a növekedésével változtak. A munkanélküli segélyezés Magyarországon a pénzügyi válság drámaian növekvő munkanélküliségének időszakában nem követte az egyébként az EU-15 és az EU-10 országokban is gyorsan növekvő ráfordításokat, szinte mindentől függetlenül alakulnak a trendek és marad el fokozatosan a korábbiaktól a relatíve kedvező színvonal. A folyamat gyorsuló ütemben folytatódik a legutóbbi kormányzati intézkedések folyamányaként, a segélyjogosultság tovább szigorodott, a jogosultság időtartama rövidült, és a jogosultság munkakényszerhez kötésének korábbi tendenciája is erősödött, ami különösen kedvezőtlen válságos gazdasági helyzetben, kedvezőtlen munkapiaci kilátások mellett. (10. ábra)

10. ábra. A munkanélküli támogatások egy lakosra eső nagysága PPS-ben és aránya a GDP-ben, az EU 15 országában átlagosan és az Európai Unió 10 új tagállamában, 2000–2009

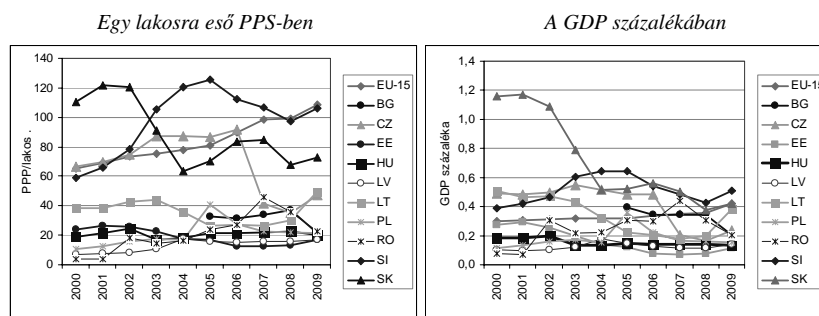

Forrás: Eurostat online adatbázis, szociális kiadások, Lásd 8. ábra.

A legkedvezőtlenebb képet mégis a szociális segélyezés mutatja, színvonalában és GDP-hez mért arányában is (lásd 11. ábra). Különösen a munkanélküliségből kiszorulók támogatásának a szempontjából fontos és probléma, hogy az onnan kiszorulók lehetőségei, a szociális segélyezés irányába való terelésük hogyan valósulhat meg. Komoly aggályokat jelent a nemzet-

közi összehasonlításban alacsony színvonalú és szerény GDP-arányos ráfordítás nagyság mellett a szociális segélyezésre terhelt feladat, különösen az előzőekben látott anomáliák: az alacsony keresetűek iránti munkapiaci keresletet korlátozó feltételei; az alacsony képzettségűek foglalkoztathatósága és munkapiaci alkalmazkodó képessége; valamint a magas bérterhekkel és magas minimálbérrel jellemezhető magyar bérszerkezet mellett.

11. ábra. A szociális segélyezés egy lakosra eső nagysága PPS-ben és aránya a GDP-ben az EU 15 országában átlagosan és az Európai Unió 10 új tagállamában, 2000–2009

Forrás: Eurostat online adatbázis, szociális kiadások, Lásd 8. ábra.

3.4. Kormányzati válasz: a munkapiaci kereslet ösztönzése és a közmunka

A nemzetközi összehasonlítások olyan viszonyítási pontokat jeleznek, amelyek a belső strukturális bajokat és aránytalanságokat tükrözik. A munkapiaci folyamatok korábban látott kedvezőtlen alakulása mellett fontos, hogy a munkanélküli ellátórendszer átalakítása az ezredfordulón a segélyezés szigorodása mellett úgy ment végbe, hogy a tartós munkanélkülieket a közmunkához kötött önkormányzati szociális ellátórendszer irányába terelték a „segély helyett munkát” elv érvényesítése szellemében (Fazekas 2001; Köllő 2001). A közmunka intézményi kerete és funkciója nem változott érdemben a kétezres évek folyamán (Scharle *et al.* 2011: 2. fej.). A növekvő munkanélküliség kezelésére a pénzügyi válság érezhető hatásait megelőzően nagy volumenű közmunkaprogram indult, az ezredfordulón megfogalmazott munkanélküli támogatási koncepció, a „segély helyett munkát” elv alapján. A 2008 végén elindított „Út a munkába” c. program több kategóriába sorolta a tartósan munkanélkülieket, és a foglalkoztathatók számára a közfoglalkoztatásban

való részvételhez kötötte a szociális támogatást. A program egy időre a támogatott foglalkoztatásban tartotta a nehezen foglalkoztatható munkanélküliek egy részét, a nyílt munkapiacra visszalépéshez azonban – a programmal kapcsolatos előzetes várakozásokkal szemben – lényegében nem járult hozzá. (Scharle *et al.* 2011).⁷ A sokat vitatott, és költséges⁸ támogatást a kormányváltást követően leállították, a tapasztalatait azonban nem értékelte az új kormányzat, mielőtt egy új és minden eddigit – méretében és céljaiban is – felülmúló közmunkaprogramot indított, a korábbiaknál szigorúbb segélyezés és közmunkához még erőteljesebben és szigorúbban kötött jogosultsági feltételek mellett. A tartós foglalkoztatási kilátásokra alkalmatlan közmunkaprogram szerepét különösen azért lett volna célszerű gondos elemzések után újtárra indítani, mert a közmunka az aktív munkapiaci eszközökön belül más, a munkapiacra visszatérést, foglalkoztathatóságot, munkapiaci tapasztalatot szerző támogatási eszközök rovására került túlsúlyba.

A közmunka költségvetésből támogatott foglalkoztatás, ami ebben az értelemben nem jelent valódi foglalkoztatás-növekedést, csak addig tart, ameddig a program támogatása. A foglalkoztatási ráta alakulásában ezért a nagyléptékű közmunka torzít, amennyiben a gazdaság konjunkturális javulását tükröző foglalkoztatás növekedést mutat. A közmunkaprogramok foglalkoztatási hatását a 12. ábra mutatja. A 12/a. ábra az alkalmazottak létszámváltozását, a 12/b. ábra a foglalkoztatási ráta alakulását mutatja a közfoglalkoztatottakkal együtt, illetve a közfoglalkoztatástól megtisztítva. Az eltérés jelentős. Az alkalmazottak létszáma közfoglalkoztatás nélkül 2011 eleje óta stagnál és 2011 közepe óta csökken, a növekvő közfoglalkoztatás ellenére, és lényegében a támogatott (bizonytalan hatékonyságú és költségű) közmunka a növekedés forrása. A 12/b. ábra a foglalkoztatási ráta alakulását mutatja, a jelenlegi közmunkás létszám mellett a rátában a közfoglalkoztatás 1,5-2 százalékpontnyi eltérést jelent. A *KSH Munkaerő-felmérés* alkalmazottaknál tágabb körre vonatkozó adatai alapján úgy tűnik, hogy a közfoglalkoztatástól megtisztított foglalkoztatási ráta nagyon szerényen emelkedik, amit a nem alkalmazottak foglalkoztatása eredményez, ennek pontos forrása bizonytalan. Az ábrák a közmunkás létszám alakulását is mutatják, 2010 végéig az „Út a

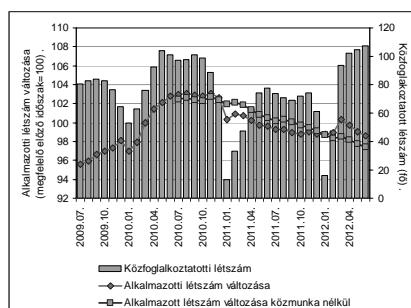
⁷ A korai és a 2000-es évek végén indított hazai közmunkaprogramok és a nemzetközi tapasztalatok is a közmunka kedvezőtlen hatásának értékelik, hogy költséges közmunkaprogramok keretében támogatott foglalkoztatásból nem vezet út a nyílt munkapiac munkahelyei irányába, így a várakozások valójában várható kudarcra voltak ítélve. (Vö. pl. O’Leary (1998); Galasi-Nagy (2008)).

⁸ Scharle *et al.* (2011: 32) becslést közöl a közmunka, a segély és a közmunka költséget jelentősen meghaladó reintegrációs költségek megtérülésére. A becslés rövid távon ugyan a közmunkát olcsóbbnak tünteti fel az egyéb lehetőségeknél, de már a második évben elvész az előny, és a harmadik évben a reintegráció előnyösebb, ami a hosszabb távú haszon előfeltétele.

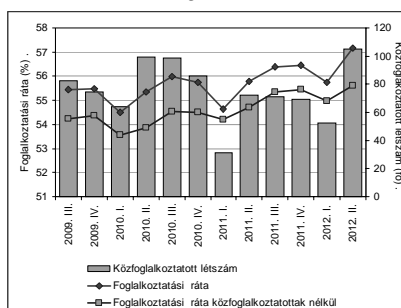
munkába” foglalkoztatottjait, majd a program leállítását követően lassan felfutó új közmunkaprogram keretében foglalkoztatottakat, és a közfoglalkoztatás szezonalitástól való erős függőségét. A legutóbbi adatok növekvő közfoglalkoztatást tükröznek, azt azonban, hogy a szezonálisan ciklikus munkák milyen éves közmunkás foglalkoztatást jelölnek ki, és milyen mértékű növekedésre és közmunkahely teremtésre van költségvetési forrás és munkahely teremtési lehetőség, nem tudjuk előre jelezni.

12. ábra. Az alkalmazott létszám változása és a foglalkoztatási ráta alakulása közfoglalkoztatottakkal és közfoglalkoztatottak nélkül Magyarországon, 2009–2011

12/a. ábra. Alkalmazott létszám változása, %

12/b. ábra. Foglalkoztatási ráta, %

Forrás: KSH intézményi munkaügyi statisztika, illetve Munkaerő-felmérés

4. Fiatalok nehezedő belépése a munkapiacra

Az eddigiekben körvonalazott stagnáló munkapiacra nehéz helyzetben vannak az ott munkát kereső fiatalok. Aggasztó módon gyorsan növekszik, és nemzetközi összehasonlításban is magasnak tűnik a fiatalok munkanélkülisége. Az alacsony aktivitási ráta egyrészt a tanuló fiatalok magas arányával, a kétezres évek közepéig tartó iskolai expanzióval függ össze, másrészt a fiatalok munkatapasztalatainak és a diákmunkának az alacsony arányával, ami nemzetközi összehasonlításban is kedvezőtlené teszi a fiatalok munkanélküliségének az alakulását. A munkanélküli ráta azok munkanélküliségét méri, akik jelen vannak a munkapiacra, s az ő arányuk a fenti okok miatt alacsony. Amennyiben a megfelelő korcsoporthoz hasonlítjuk a fiatalok munkanélküliségét, a fiatalok munkapiaci jelenlétének specifikumai alapján realisabb képet kapunk. Figyelemreméltó az is, hogy míg az EU-ban az átlagos értékek

mindkét számítás szerint növekedést mutatnak, a hazai adatok lényegében változatlanok.

1. táblázat. A munkanélküli ráta és arány alakulása a 15–24 éves fiatalok korosztályában, az EU-27 országokban és Magyarországon, 2009-ben és 2011-ben (%)

Időszak	Munkanélküli ráta		Munkanélküli arány	
	EU-27 átlag	Magyarország	EU-27 átlag	Magyarország
2009	20,1	26,5	8,7	6,5
2011	21,4	26,1	9,1	6,6

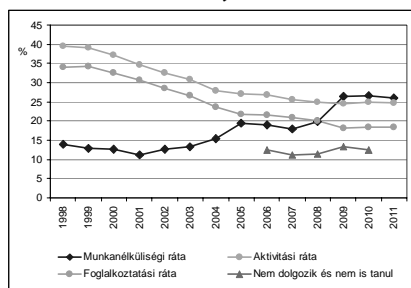
Forrás: Eurostat online, EU-LFS adatok, lásd 2. ábra.

A fiatalok munkanélkülisége Magyarországon, bár nem kiugróan magas, mégis fontos, odafigyelésre méltó és aggasztó. A helyzetet a 13. ábra tükrözi. A bal oldali 13/a. ábra azt mutatja, hogy a gyorsan csökkenő aktivitás és foglalkoztatás mellett magasra szökik a munkanélküliek aránya. A 15–24 évesek 25%-a aktív, tehát dolgozik vagy munkanélküli, és 10–13% körül volt azok aránya, akik nem dolgoznak, nem járnak iskolába, és nem vesznek részt semmilyen képzésben sem. A magyar Munkaerő-felméréshez 2010. IV. negyedévben kapcsolódó *ad hoc* modul szerint azoknak a 15–29 éveseknek 58%-a, akik nem tanultak és nem is dolgoztak, azért nem dolgozott, mert nem volt megfelelő munkalehetőség. Az arány a férfiak esetében 82% volt, a nők esetében 42%, amellett, hogy a nők fele gyermekgondozás vagy szülés miatt nem dolgozott. (KSH 2011)

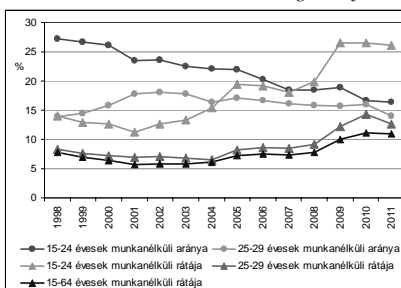
A jobb oldali 13/b. ábra a fiatal (15–24 évesek) és a kicsit idősebb, 25–29 évesek munkanélküliségi rátáját és a korcsoporthoz mért arányát mutatja és feltüntetjük a 15–64 évesek munkanélküliségi rátáját is. A munkanélküliségi ráta alapján jól látszik, hogy a 25–29 évesek rátája csak kicsit haladja meg az aktív foglalkoztatottakét, a mintázata pedig nagyon hasonló az aktív népesség rátájához, jelezve, hogy a fiatalok sajátos munkapiaci helyzete 25 éves kor fölött már nem jellemző. A korcsoporthoz mért foglalkoztatási arány is azt mutatja, hogy a 25–29 évesek aránya stabil, a fiatalabbak között a munkanélküliek arány gyorsan csökkent.

13. ábra. A fiatalok munkanélküliségi mutatói, 1998–2011

13/a. ábra. 15–24 évesek munkapiaci mutatói és a nem tanuló és nem dolgozók aránya

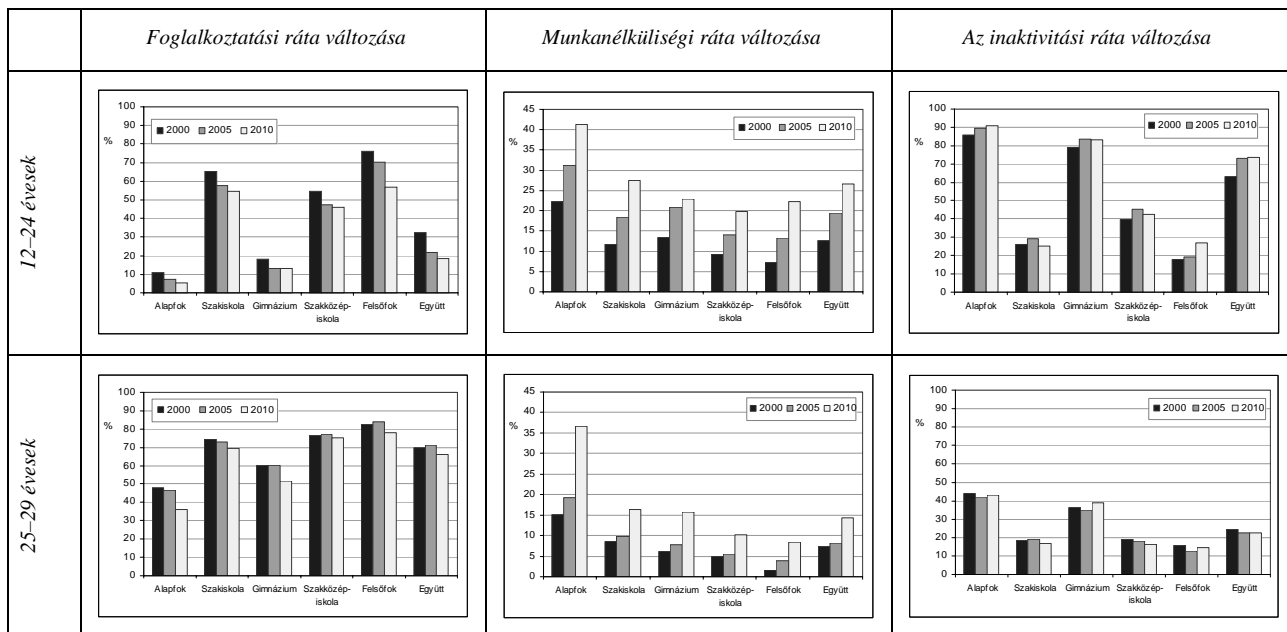
13/b. ábra. 15–24 és 25–29 évesek munkanélküliségi rátája és aránya, valamint 15–64 évesek munkanélküliségi rátája

Forrás: KSH Munkaerő-felmérés megfelelő évi adatai

A fiatalok munkapiaci helyzetében is, hasonlóan a korábbiakhoz, jelentős az eltérés iskolai végzettségek szerint. A 14. ábra a 15–24 és a 25–29 éves korcsoportra mutatja a foglalkoztatás, a munkanélküliség és az inaktívak arányának a változását az elmúlt évtizedben. Az ábrák egyértelműen mutatják a képzetlen fiatalok munkapiacra való belépésének a nagyon kedvezőtlen esélyét, a foglalkoztatásuk messze a legalacsonyabb, és a munkanélküliségük magas, ami a 25–29 évesek között is kedvezőtlen marad, de különösen magas a fiatal képzetlenek inaktivitása. Az érettségizettek helyzete is sérülékenynek tűnik, de messze elmaradva a képzetlenekétől. A 15–24 évesek között az előző két csoport inaktivitása messze meghaladja a szakiskolai, szakközépiskolai vagy felsőfokú végzettségűekét. A munkanélküliségben az ezredfordulón tapasztalt társadalmi rétegek közötti különbségek pedig a munkanélküliség emelkedésével csökkentek. A 25–29 évesek zöme azonban már dolgozik, a munkapiaci belépés befejeződött. Az inaktivitás a képzetlen alap-, illetve középfokú végzettséggel rendelkezőket érinti a leginkább, a szakképzetlenek munkanélküliségi rátája különösen magas a 25–29 évesek között, hasonlóan az idősebb korcsoportokhoz.

14. ábra. A 15–24 és 25–29 évesek munkapiaci mutatói, iskolai végzettségek szerint, 2000, 2005, 2010, %

Forrás: KSH Munkaerő-felmérés megfelelő évi adatai

Milyen munkahelyekre tudnak a fiatalok belépni? Hárs (2012a) Munkaerő-felmérésből származó számolásai szerint a fiatalok nagy része alkalmazott, a számukra elérhető munkahelyek növekvő arányban atipikus munkahelyek. Kiugróan magas, és növekvő a fiatal, 15–19 éves korcsoportban a határozott idejű szerződéssel foglalkoztatottak aránya, 2007 után a növekedés felgyorsult. Aki ebben a korcsoportban dolgozott, nagyrészt alkalmazott volt, s növekvő arányban határozott idejű szerződéssel. Ezeknek nagy része még diákmunka lehetett, a 20–29 évesek viszont nagyobb arányban dolgoznak, de közöttük is viszonylag magas a határozott idejű szerződéssel dolgozók aránya: a válságot megelőzően, 2007-ben 10% körül volt, bár messze elmarad a 20 év alattiakétól, az évtized végére 15%-ra emelkedett, a nemek között nem látszik eltérés. Összességében azt látjuk, hogy a határozott idejű szerződéssel alkalmazottak aránya a fiatalok között gyakoribb és emelkedik. Ez azt is jelenti, hogy a munkapiacra belépő fiatalok jelentős része, amikor munkát keres, határozott idejű szerződéssel alkalmazza. A *részmunkaidős* foglalkoztatás az OECD-országokban a nő, fiatalok és az idősebbek körében többségében önként vállalt foglalkoztatási lehetőség. Ez csak részben van így a magyar fiataloknál. A 15–19 éves korcsoportban nagyon gyorsan csökken a munkaidő hossza is, nagyrészt részmunkaidősök azok, akik 20 éves kor alatt dolgoznak. A 15–19 éves foglalkoztatott fiatalok között rendkívül magas az alkalmi munkát végzők aránya is. Az idősebb, részmunkaidőben dolgozó 20–29 évesek esetében zömében nem a más munkalehetőség hiánya, hanem más, például tanulás vagy egyéb, az élethelyzethez kapcsolódó ok a magyarázat.

A fiatalok első munkahelyhez jutásukig eltelt idő nem rövid (KSH 2011). Nem számszerűsíthető még, hogy az iskolarendszerbe történő beavatkozások milyen hatással lesznek a pályakezdő fiatalok munkapiaci helyzetére, a munkakínálatra, a foglalkoztatottság és a munkanélküliség alakulására. A tankötelezettség és a szakiskolai képzés rövidtávú gyakorlat centrikussága, a nagyon korai munkahelyi tapasztalatszerzés után, ahogy a korábbiakban erre utaltunk, a fiatal korcsoport munkapiaci kínálatának növekedése várható. A korai munkapiacra kikerülésük azonban nem jelent foglalkoztatást, láttuk, hogy az elhelyezkedés a stabil munkapiacra ennek a korcsoportnak kevés lehetőséget kínál, és a munkanélküliség esélyét növelheti. Az egyetemi képzés költségterítésének a módosítása ma még nehezen prognosztizálható következményekkel járhat a diplomás pályakezdők munkapiacán. A külföldi tanulás és munkavállalás megfogalmazódó lehetőségére sajtócikkek és a hétköznapi tapasztalatok utalnak. Könnyű azonban belátni, hogy a külföldi tanulás költsége sokszorosa a hazai költségterítésnek és csak kevesek számára elérhető, akiket nem a költségterítés késztet távozásra. A fiatalok egy része kilátástalan pályaelethelyzetekre növekvő migrációs potenciállal válaszol. A tényleges mig-

ráció azonban nem azonos a várakozásokkal. A migrációnak szokásosan a legnagyobb arányban a fiatal korcsoportok a résztvevői, a következő fejezetben azt vizsgáljuk, hogy ez a csoport, és általában a népesség mely csoportjai érintettek a növekvőnek tetsző migrációban.

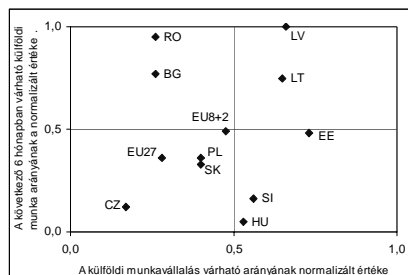
5. Migráció – megoldás-e és mire?

A migrációs hajlandóság – és a migráció alakulásával kapcsolatos érdeklődés is – gyorsan és határozottan növekszik Magyarországon. A TÁRKI migrációs potenciál jelentése (TÁRKI 2012) erősödő és a korábbiakhoz képest valamivel hosszabb idejű külföldi munkavállalási elképzeléseket jelez, de külföldre költözni nem szándékoznak többen, mint korábban. A migráció iránya stabil és állandó: a legfontosabb célország változatlanul Ausztria, Németország és – a gyakoriságot tekintve az előzőektől elmaradva – a harmadik legvonzóbb hely az Egyesült Királyság. A migránsok 60-65%-a ebben a három országban dolgozna legszívesebben, ha útra kelne. Szaporodnak a drámai beszámolók is a gyorsan növekvő magyar elvándorlásról. A 2009-re vonatkozó *Eurobarométer* adatai is azt jelezték, hogy a 2004-ben csatlakozott új EU-tagországok, és ezen belül a magyarok migrációs szándékai változnak. Ezt mutatja be a 15. ábra.

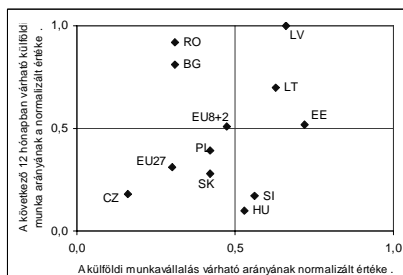
A magyar migrációs szándék erősödött, de a komolyabb – 6 vagy 12 hónapon belül lehetséges – migrációs elképzelések 2009-ben még Szlovéniához hasonlóan bizonytalanok, a szándék körvonalazatlan (lásd *jobb alsó panel*). A migrációs szándék változatlanul alacsony Csehországban (2007 előtt még nagyon hasonló volt Magyarország és Csehország migrációs helyzete), és megváltozott a korábbi jelentős emigrációs várakozás Lengyelország és Szlovákia esetében is, ahol szintén alacsony a potenciális migráció (*bal alsó panel*). A balti országokban változatlanul komoly és növekvő a migrációs szándék (*jobb felső panel*). Romániában és Bulgáriában viszont már nincs jelentős potenciális új migrációs hajlandóság, de a tényleges szándék komoly (*bal felső panel*).

15. ábra. Magyarország és az újonnan csatlakozó országok migrációs potenciálja alapján mért kilátásai 2009-ben

15/a. ábra. Külföldi munkavállalási szándék 6 hónap múlva

15/b. ábra. Külföldi munkavállalási szándék 12 hónap múlva

Forrás: Eurobarométer 2009 adatok alapján, Kahanec (2012)

A migrációs potenciál adatokkal egybecsengenek a tényleges magyar emigráció növekedését mutató számok: a folyamatos lassú növekedés egyértelműen felgyorsult 2011-ben és folytatódik 2012-ben is. A változások arra utalnak, hogy a migráció nem adottság, meghatározó részben gazdasági motiváció magyarra és érzékeny a gazdasági változásokra. Míg a rendszerváltást követő időszakban Magyarországról viszonylag szerény volt az elvándorlás, és az EU-csatlakozást követően a munkavállalási célú emigráció iránya és intenzitása – eltérően a többi kelet-európai csatlakozó ország nagy részétől – nem változott jelentősen. A külföldön tartózkodók létszámának a fogadó országok statisztikái alapján számított értékeit a 16/a. ábra mutatja, a KSH Munkaerő-felmérése alapján végzett számításokat pedig a 16/b. ábra. Mindkét ábra a főleg munkavállalási célú magyar emigráció erősödését mutatja.

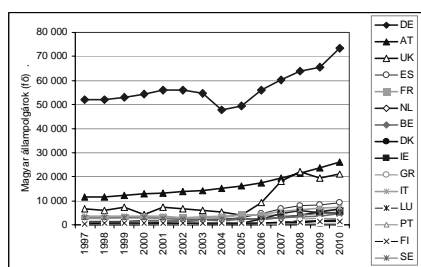
A migrációs statisztika nagyon érzékeny a vizsgált sokaságra. A tükörstatisztikák alapján bevándorló adatok az adott országban tartózkodókat mutatják, a magyar migránsok egy része viszont nem ilyen, hanem mobil, ingázó, különösen az osztrák munkapiacra. A migrációs statisztika ezért gyakran többféle forrás alapján írja le a migráció jelenségét, hiszen a migráns munkavállalók egy része a tartózkodókra vonatkozó statisztikában nem jelenik meg, így a migrációt alulértékeli (16/a. ábra). A Munkaerő-felmérés adatai alapján árnyaltabb képet kapunk a migránsok szerkezetéről, az abszolút számok azonban a kis minta miatt nem megbízhatóak⁹. Azt látjuk, hogy a két trend

⁹ A KSH Munkaerő-felmérés nagy mintájába kerülő migránsok aránya néhány százalék, a munkapiaci sajátosságait azonban csak ez az adatforrás képes leírni.

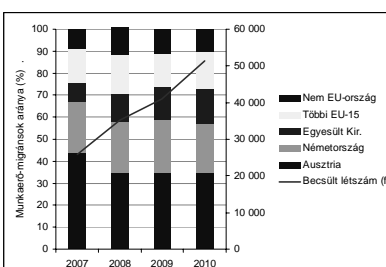
hasonló, és a célországok szerinti arány fordított, Ausztria szerepe jelentősebb a Munkaerő-felmérés alapján leírt migrációban, ahol a munkavállalás arányait a megkérdezett háztartások tagjainak válaszai alapján ismerjük, s ez az Ausztriába irányuló migrációt mutatja jelentősebbnek (16/b. ábra).¹⁰

16. ábra. Emigráció alakulása a statisztikák szerint Magyarországon, 1997–2010

16/a. ábra. Emigráció a tükörstatisztikák alapján*

16/b. ábra. Emigráció a Munkaerő-felmérés szerint**

Forrás: Eurostat online adatok alapján saját gyűjtés és számítás (tükörstatisztikák) Fic *et al.* (2011) adatokkal korrigálva.

Megjegyzés: *Magyar állampolgárok az egyes fogadó országok statisztikáiban (év végén);

**Külföldön dolgozók, illetve utolsó munkahelyük külföld volt (éves átlag);

EU-15 országok neveinek rövidítése: AT – Ausztria; BE – Belgium; DE – Németország; DK – Dánia; ES – Spanyolország; FI – Finnország; FR – Franciaország; GR – Görögország; IE – Írország; IT – Olaszország; LU – Luxemburg; NL – Hollandia; PT – Portugália; SE – Svédország; UK – Egyesült Királyság.

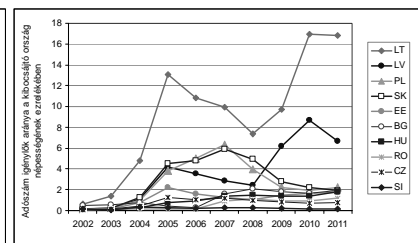
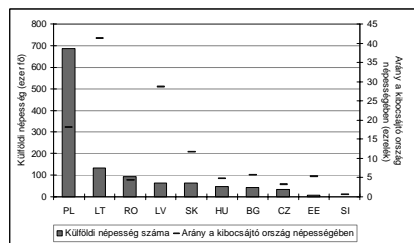
A migráció növekedése minden forrás szerint egyértelműnek tűnik. Az emigráció nagyságrendje és szerkezete azonban nehezen jelezhető előre. A közelmúltig nemzetközi összehasonlításban a magyar emigráció szerény maradt, az érzékelt változások története rövid ahhoz, hogy tényleges fordulópontról beszéljünk. A legutóbbi időszakban az Egyesült Királyságba tartó migráció növekedéséről érkeztek aggódo jelentések, a növekedés fontos jelzés, de aránya változatlanul szerény a többi érintett EU 8+2 migráns országhoz képest. A Magyarországon lassan növekvő migráció azonban messze elmarad mindazon országokétól, ahol ez a hazai és a bevándorló munkapiac érzékelhető változásokat okozott. Egyértelmű, hogy az Egyesült Királyságban a lengyel, litván, lett és szlovák migráció jelentékeny, az arányokat a

¹⁰ A KSH Munkaerő-felmérés azonban a célországok adatait anonim módon közli, a fenti elemzéshez szükséges bontott adatok nem hozzáférhetőek. A fenti számolást a KSH munkatársai készítették.

kibocsájtó országok népessége arányában standardizálhatjuk (17/a. ábra). A növekedés intenzitása is hasonló képet mutat, a lett és a litván emigráció messze meghaladja a többi EU 8+2 országra jellemző növekedés mértékét, a korábban gyorsan növekvő lengyel és szlovák migráció lelassult (17/b. ábra). A magyar migráció ebben a folyamatban változatlanul lassú, és messze elmarad az emigráns munkapiacokkal jellemezhető országok mintájától, a növekedésben gyorsuló trendet is alig látunk.

17. ábra. Az Egyesült Királyságban élő és beáramló EU-10 állampolgárok a hazai népesség arányában, 2011 folyamán

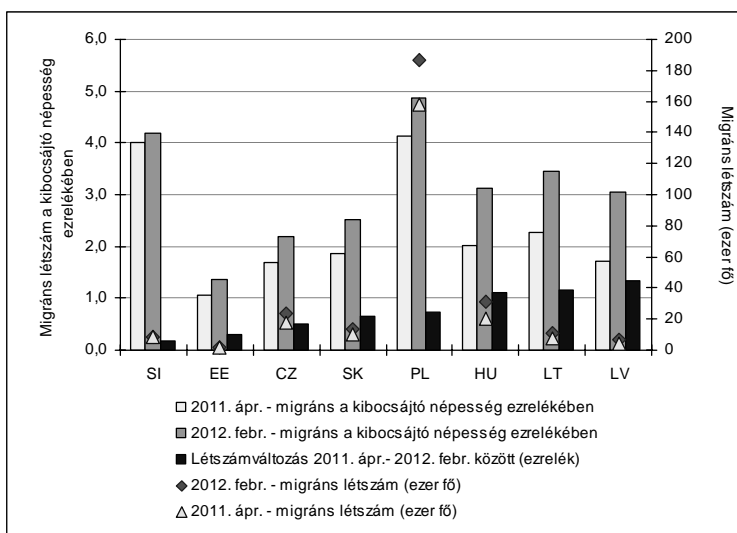
17/a. ábra. EU-10 állampolgárok száma és kibocsájtó ország népességéhez mért aránya

Forrás: Eurostat online adatok alapján saját gyűjtés és számítás (tükröstatistikák) Fic *et al.* (2011) adatokkal korrigálva; 17/b. ábra: National Insurance Number Allocations nyilvántartás: http://research.dwp.gov.uk/asd/asd1/niall/index.php?page=nino_allocation

Hasonló a magyar migráció tanulsága a németországi migrációt vizsgálva is. A 18. ábra oszlopai a kibocsájtó országok népessége arányában mutatják a munkavállalók számát a német munkapiacon. Bár az adatok szerint a magyar munkavállalók számának növekedése (fekete oszlop) az EU-8 országok között a gyorsan növekvők között volt (a hazai népesség arányában), azonban a határnyitást követő tényleges németországi munkavállalói létszám (a hazai népességhez viszonyítva) (18. ábra középső oszlop) nem volt magas. Az EU-8 országok közül a német munkapiacon változatlanul a lengyel migráció a meghatározó, a magyar migráció pedig – hasonlóan a korábbi időszakhoz – ettől elmaradva, a középmezőnyben van. Azt állíthatjuk, hogy jelzésértékű a magyar migráció viszonylagos növekedése, de a német munkapiacon a magyarok munkavállalásában nem érzékelhető komolyabb változás.

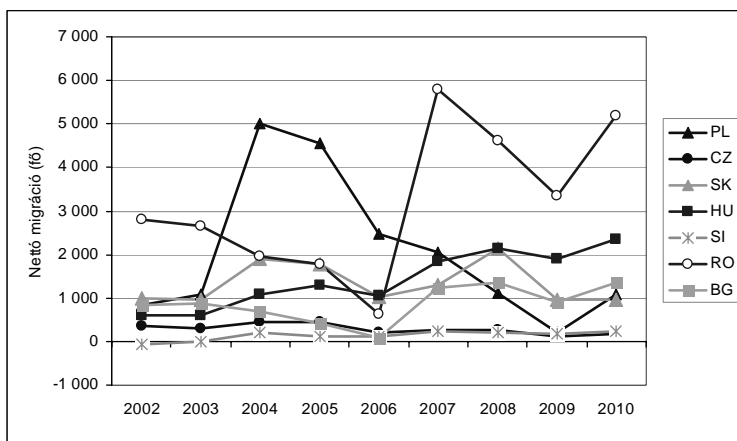
18. ábra. A 2011. április óta lehetséges szabad munkavállalás hatása Németországban az EU-8 állampolgárok beáramlásának mértékére

Forrás: Statistik der Bundesagentur für Arbeit

Az osztrák munkapiac a magyar munkavállalók számára különösen vonzó közeli célország, a migráció növekedése itt is folyamatos volt, az osztrák munkapiacra a magyarok jelenléte meghaladta a többi újonnan csatlakozó EU-ország arányát (19. ábra). A 2011 májusát követő piacnyitást követően a korábban nem regisztrált migránsok arányának növekedésével megugrott ugyan a migránsok aránya, de drámai emigráció itt sem következett be, a migráció részben ingázást jelent.

19. ábra. EU-10 állampolgárok az osztrák munkapiacon (fő)

Forrás: Statistics Austria, migrációs statisztika a népességregiszter alapján

A migráció erősödésének a jelei egybeesnek a 2007-től jelentős gazdasági megszorításokkal, majd a válság időszakával. Ráadásul a folyamat 2011 óta tovább erősödött – összecsengve a gazdasági és munkapiaci kilátások előzőekben bemutatott romlásával, a szociális rendszerek leépítésével, valamint az életkilátások felmérésekben is visszatükröződő romlásával.

Figyelemreméltó, hogy az alacsony foglalkoztatási és aktivitási arány mellett a magyarok külföldi munkavállalása is sokáig alacsony volt. Az újonnan csatlakozott 10 EU-tagország közül, azok esetében, ahol a migráció fontos volt, ott a külföldi munkavállalás átmeneti vagy hosszabb időre foglalkoztatást befolyásoló szerepet tölt be, a foglalkoztatottak számának csökkenésével az otthoni foglalkoztatottsági arány javult (Románia, Lengyelország, Szlovákia, a balti országok, vö. Kahanec *et al.* 2010). A migráció alacsony intenzitása mögött azonban – az alacsony migrációs hajlandóság nehezen igazolható tényén és a szokásosan említett nyelvtudás hiányán túl – Magyarországon gazdasági és intézményi okokat sejtethetünk. Hárs (2009) szerint a migrációs döntéstől visszatartó, korlátozó tényezők között szerepelnek a régió országai között magas magyarországi jóléti kiadások: a munkanélküliségélyezés, a gyermekgondozási rendszer, valamint az öregségi és a rokkantnyugdíj rendszer. Mindez a migrációban részt vevők számára a migráns rezervációs bért felfelé tolja, és emeli a migráció alternatív költségét is, ami a migrációs hajlandóságot csökkenti. Hasonló eredményre jut Kurekova (2010)

az alacsony cseh és a magas szlovák emigrációt összehasonlítva, ahol a cseh gazdaság kedvezőbb foglalkoztatási helyzete mellett a két ország különválását követő átalakulás során eltérő, Csehországban nagyvonalú, míg Szlovákiában szűkmarkú és restriktív jóléti rendszer épült ki. A magyar gazdaság és munkapiac változásai a migráns hajlandóságot növelik, a jóléti kiadások visszavágása (pontosan még nem látható és nem leírt, módon, hol és hogyan hat) a migrációs döntéstől visszatartó erőket csökkenti (lásd erről Hárs (2012b).)

A folyamat tényleges eredményét nehéz előre jelezni, a migráció érzékenyen követi a gazdasági változásokat. A gyorsan meginduló migráció egyfelől követheti a lengyel és szlovák példát: a kedvezőtlen hazai gazdasági helyzetre válaszul emigráció és a hazai gazdasági helyzet javulásával, az otthoni gazdasági növekedés beindulását követően visszavándorlás formájában, másfelől viszont a tartós elvándorlás folyamata is beindulhat, ami például a román emigrációt jellemzi. A migrációtól a hazai munkakínálat további eltolódását várhatjuk, a szakképzetlenek arányának a növekedése irányába, ami fontos és aggasztó fejlemény. A migrációban a képzetlenek a korábbi időszakban sem vettek részt (amikor egyébként a hazai foglalkoztatási helyzetük kedvezőtlen, a fogadó országok kereslete korlátlan volt). A migráció szereplői a középfokú végzettségű szakmunkások és az érettségizettek, kisebb részben felsőfokú végzettségűek. Azt azonban, hogy az erősödő migrációs szándék és a lassú növekedés intő jelei emigráns országgá teszik-e Magyarországot, és ez mennyire bizonyul tartósnak, a gazdasági és a politikai folyamatok és kilátások határolják be. Növekednek a migrációt ösztönző okok és fogyatkoznak a migrációt korlátozó tényezők. A fejleményekről a következő *Társadalmi Riport* megjelenésének időpontjában már bizonyosan többet fogunk tudni.

IRODALOM

- Fazekas K. 2001: Az aktív korú állástalanok rendszeres segélyezésének és közcélú foglalkoztatásának önkormányzati tapasztalatai. In: Munkaerőpiaci tükör 2001, Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 163–176. p.
- Fazekas K. szerk. 2009: Oktatás és foglalkoztatás. KTI könyvek 12. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Fazekas K. – Köllő J. – Varga J. 2008: Zöld Könyv a magyar közoktatás megújításáért. Budapest: ECOSTAT.
- Fazekas K. – Scharle Á. szerk. 2012: Nyugdíj, segély, közmunka. A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede, 1990–2010. (OFA támogatással). Budapest: Budapest Institute. http://www.budapestinstitute.eu/uploads/Foglpol_20_kotet.pdf.

- Fic, T. – D. Holland – P. Paluchowski – A. Rincon-Aznar – L. Stokes 2011: Labour mobility within the EU – The impact of enlargement and transitional arrangements. NIESR Discussion Paper, No. 379.
- Galasi P. – Nagy Gy. 2001: Segélyhez jutás és elhelyezkedés a járadékkimerítés után. In: Munkaerőpiaci tükrök 2001. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 151–162. p.
- Galasi P. – Nagy Gy. 2008: Az aktív munkaerő-piaci programokba kerülés esélyei: képzés, bértámogatás, közhasznú munka. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, BWP 2008/7. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék.
- Galasi P. – Nagy Gy. 2012: Aktív munkaerő-piaci eszközök In: Fazekas K. – Scharle Á. szerk., 2012: Nyugdíj, segély, közmunka. A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede, 1990–2010. (OFA támogatással) Budapest: Budapest Institute, 182–193. p.
- Hárs Á. 2009: Dimensions and effects of labour migration to EU countries: The case of Hungary. In: Galgóczi, B. – J. Leschke – A. Watt ed.: EU labour migration since enlargement. Trends, impacts and policies. Farnham-Burlington: Ashgate, 229–251. p.
- Hárs Á. 2012a: Az atipikus foglalkoztatási formák jellemzői és trendjei a kilencvenes és a kétezres években. TÁMOP–2.3.2–09/1, Műhelytanulmányok T/13. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2012. június.
- Hárs Á. 2012b: Földrajzi mobilitás. In: Fazekas K. – Scharle Á. szerk. 2012: Nyugdíj, segély, közmunka. A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede, 1990–2010. (OFA támogatással) Budapest: Budapest Institute, 69–181. p.
- Hermann Z. – Varga J. 2012: A népesség iskolázottságának előrejelzése 2020-ig – Iskolázási mikroszimulációs modell (ISMIK). In: Közgazdasági Szemle, LIX. évf., július-augusztus, 854–891. p.
- Kahanec, M. – A. Zaiceva – K. F. Zimmermann 2010: Lessons from migration after EU enlargement. In: Kahanec, M. – K. F. Zimmermann ed.: EU labor markets after post-enlargement migration. Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag, 3–45. p.
- Kahanec, M. 2012: Labor mobility in an enlarged European Union. Előadás, Budapest: CEU, May 15. 2012.
- Köllő J. 2001: A munkanélküli ellátórendszer 2000. évi átalakításának lakossági megítélése. In: Munkaerőpiaci tükrök 2001. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 124–131. p.
- Köllő J. 2009: A pálya szélén. Budapest: Osiris.
- Köllő J. 2012: Minimálbér-szabályozás. In: Fazekas K. – Scharle Á. szerk. 2012: Nyugdíj, segély, közmunka. A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede, 1990–2010. (OFA támogatással) Budapest: Budapest Institute, 143–155. p.
- Köllő J. – Hámori Sz. – Bajnai B. 2008: A magyar munkaerőpiac néhány vonása – európai tükrökben. In: Fazekas K. – Köllő J. szerk.: Munkaerőpiaci tükrök 2008. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet – OFA, 38–86. p.
- Kézdi G. – Köllő J.–Varga J. 2008 Az érettségire nem adó szakmunkásképzés válságtünetei In: Fazekas K.–Köllő J. szerk.: Munkaerőpiaci tükrök 2008. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – OFA, 87–136. p.
- KSH 2011: A fiatalok munkaerő-piaci helyzete. A munkaerő-felmérés alap-, illetve a 2010. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján, Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 2011. október.
- Kurekova, L. 2010: Explaining differences in labour mobility in Czech Republic and Slovakia. SEER Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe, vol. 13, no. 2, 193–206. p.
- Nagy Gy. 2001: A munkanélküliek jövedelemtámogatásának szabályai és finanszírozása. In: Munkaerőpiaci tükrök 2001. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 70–75. p.

- O'Leary, C. J. 1998: Evaluating the effectiveness of active labor programs in Hungary. Technical Report, No. 98-013. Kalamazoo, Michigan (US): W. E. Upjohn Institute for Employment Research.
- Scharle Á. – Balás G. – Csíste A. – Németh N. – Cseres-Gergely Zs. – Köllő J. – Váradi B. 2011: A közcélú foglalkoztatás kibővülésének célzottsága, igénybevétele és hatása a tartós munkanélküliségre. Budapest: Budapest Intézet – Hétfi Elemző Központ. (OFA támogatással).
- TÁRKI 2012: Csúcsra a migrációt tervezők aránya. Budapest: TÁRKI,
http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120523_migracio.html (Letöltés dátuma: 2012. október 25.)